

Λογοτεχνικές αφηγήσεις για παιδιά και 1821: Άνθρωποι και υπεράνθρωποι

Μένη Κανατσούλη

Καθηγήτρια

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Εξετάζονται τα βιβλία για παιδιά που αφορούν την Ελληνική Επανάσταση του 1821 ουσιαστικά από την εποχή που η Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά εξήγγειλε τη συγγραφή ιστορικών μυθιστορημάτων μέχρι τις μέρες μας. Διαπιστώνεται η εξέλιξη της θεματικής αυτής και η διεύρυνση των συγγραφικών προσεγγίσεων για τους συντελεστές του Αγώνα και τα ίδια τα γεγονότα. Διαπιστώνεται όμως και επισημαίνεται, ταυτόχρονα, η σημασία που έχει το εκάστοτε παρόν για την περιγραφή των (παρελθοντικών) ιστορικών γεγονότων, εν προκειμένω του 1821.

Εισαγωγή

Τα ιστορικά γεγονότα, όταν μετατρέπονται τον 21^ο αιώνα σε αφηγήσεις (λογοτεχνικές, κινηματογραφικές, εικονογραφικές κ.λπ.), αναπόφευκτα –ηθελημένα ή αθέλητα– προσαρμόζονται σε ισχύουσες στο παρόν ιδεολογίες και ιδεολογήματα. Αυτό το έχει διατυπώσει από το 1925 ο κοινωνιολόγος Maurice Halbwachs (1925/1994), όταν θεωρεί ότι η μνήμη αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή. Η ιστορική μνήμη είναι και αυτή μια κατασκευή, μόνο που η ιδεολογική διαχείριση του παρελθόντος συνδέεται πάντα με λόγους που έχουν να κάνουν με το παρόν, όπως σχολιάζει χαρακτηριστικά ο Γιάγκος Ανδρεάδης (1989): «Το παρελθόν κάποιος το θυμάται, το λησμονεί, το ανανεώνει, το συντηρεί, το καταστρέφει [...] για να προωθήσει ένα σημερινό, πολιτικό, κοινωνικό, θρησκευτικό ή άλλο στόχο».

Στον ορισμό που δίνει η Ρόζη Αγγελάκη (2018: 52) για τις ιστορικές αφηγήσεις για παιδιά η σύνδεση με το παρόν θεωρείται επίσης προφανής: «Επιχειρείται η δημιουργία μιας δραματικής δομής μυθοπλασίας, μιας πλοκής με αρχή και τέλος εντός συγκεκριμένων χρονικών πλαισίων τα οποία ο λογοτέχνης αποτυπώνει, έπειτα από προσεκτική σπουδή των γεγονότων που λάμβαναν χώρα [...] και παρουσιάζεται ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπιζόταν η ζωή εκείνη την εποχή, δίχως αυτό να ζημιώνει τη συνάφειά του [έργου] με το παρόν». Για να καταλήξει ότι η ιστορική αφήγηση πραγματεύεται ερωτήματα που προβάλλουν από το παρόν: Διότι είναι δυνατή η προσέγγιση του παρελθόντος μέσα από το παρόν εσωτερικά, ή, αντίστροφα,

η θεώρηση του παρόντος από την προοπτική ενός μακροχρόνιου παρελθόντος¹ -αρκεί η χρησιμοποίησή του να μη γίνεται καταχρηστικά².

Η Ashley Reese επισημαίνει ότι το ιστορικό μυθιστόρημα γράφεται από έναν σύγχρονο συγγραφέα έχοντας κατά νου ένα σύγχρονο κοινό κατά την αναπαράσταση του παρελθόντος (2021: 28). Γι' αυτό χρησιμοποιεί τον όρο του Alan Robinson «present past» –θα μπορούσαμε να το αποδώσουμε ως «παροντικό παρελθόν»– εννοώντας ότι οι αναγνώστες αναγκαστικά χρησιμοποιούν το παρόν ως το φακό για να δουν το παρελθόν (2011: X). Το παιδικό ιστορικό μυθιστόρημα, κατά την Laura Apol (στο Reese: 28), μπορεί να αποτελεί έναν οδηγό για το πώς οι νεαροί αναγνώστες ερμηνεύουν την ιστορία.

Η ανασκόπηση των ιστορικών αφηγήσεων για παιδιά, στις μέρες μας, σχετικά με την Επανάσταση του 1821 πυροδοτήθηκε φυσικά από το γεγονός ότι το 2021 αποτελεί μια επετειακή χρονιά στην οποία με εορταστικό τρόπο –μετά από 200 χρόνια– θα αναδειχθούν τα γεγονότα εκείνης της εποχής. Η ματιά του σημερινού αναγνώστη-θεατή προφανώς θα αναμετρηθεί με τις ιδεολογικές προσεγγίσεις των συγγραφέων που σε διαφορετικές χρονικές περιόδους καταπιάστηκαν με το θέμα και φυσικά θα φιλτραριστεί από τις σύγχρονες ερμηνείες των γεγονότων. Δεν είναι σκοπός μου να αναλωθώ σε αυτές –το κάνουν οι ιστορικοί– θα αξιοποιήσω όμως την άποψη του Μαρκ Μαζάουερ³, η οποία, κατά την άποψή μου, έχει εφαρμογή στη λογοτεχνία για παιδιά. Ιδιαίτερα αν δεχθούμε –μας αρέσει ή δεν μας αρέσει– ότι εμπεριέχει κάποια μηνύματα, άμεσα ή έμμεσα, προς τα παιδιά. Λέει, λοιπόν, ο Μαζάουερ ότι ο παράγοντας της αντοχής που επέδειξαν οι Έλληνες του '21 μπροστά στις κακουχίες και τον πόνο του αγώνα, αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση της ιστορικής σημασίας της Ελληνικής Επανάστασης. Και, θα πρόσθετα ότι αυτό το σημείο μπορεί να αποτελέσει ένα βασικό επιχείρημα για την ανάγνωση σχετικών βιβλίων από το σημερινό παιδί: να δει, δηλαδή, έναν συγκεκριμένο λόγο για να προβληματιστεί σχετικά με τους ανθρώπινους χαρακτήρες που με αίσθημα ευθύνης, πείσμα, επιμονή, αντοχές οδηγήθηκαν στην πραγματοποίηση ενός βασικού για την ύπαρξή τους σκοπού. «Δεν είναι απλά ότι πυροδοτήθηκε μια επανάσταση, είναι ότι αυτή συνεχίστηκε περισσότερο απ' ό,τι περίμενε ο οποιοσδήποτε, περισσότερο απ' ό,τι περίμεναν οι ίδιοι οι ήρωες της Επανάστασης» (Μαζάουερ 2021).

Ιστορική διαδρομή στα παιδικά βιβλία για το 1821

Για να φτάσουμε να εξετάσουμε τα σύγχρονα βιβλία για παιδιά σχετικά με το 1821, θα κάνω μια σύντομη διαδρομή στο παρελθόν. Είναι πάντως ενδιαφέρον ότι τα βιβλία

---

¹ Επικαλούμαι την πηγή της Αγγελάκη, δηλ. τον Αντώνη Λιάκο (*Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία. Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Πόλις, Αθήνα 2012), όσον αφορά στο ερώτημα αν διαβάζουμε και στοχαζόμαστε την Ιστορία με βάση τις σημερινές μας ανάγκες και τις αντιλήψεις · ο Λιάκος αναφέρει ότι ενυπάρχει φορά διπλής κατεύθυνσης προς το παρελθόν και προς το μέλλον στην ιστορική / ουτοπική σκέψη.

² Επίσης χρησιμοποίησα το σχόλιο της Αγγελάκη ότι με τη διατύπωση «καταχρηστική εφαρμογή» της σχέσης παρελθόντος-παρόντος, εννοούμε την άστοχη αναγωγή φαινομένων του παρόντος σε παρελθοντικές χρονικές στιγμές.

³ Με βάση συνέντευξή του στην εφημερίδα Καθημερινή, επ' αφορμή του υπό δημοσίευση βιβλίου του *The Greek Revolution: 1821 and the Making of Modern Europe*.

για παιδιά που ξεκάθαρα γράφονται με μια τέτοια θεματική χρονολογούνται σχετικά πρόσφατα, δηλαδή μετά το ερέθισμα που έδωσαν λογοτεχνικοί φορείς όπως η Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά που από μια χρονική στιγμή και μετά παρακινεί τους συγγραφείς, με την προκήρυξη βραβείων, στη συγγραφή μυθιστορημάτων αντλημένων από την ελληνική Ιστορία. Ομολογουμένως, η πιο κλασσική και διαχρονική μυθιστοριογράφος για παιδιά, η Πηνελόπη Δέλτα, στα δικά της ιστορικά μυθιστορήματα προσανατολίζεται σε άλλες ιστορικές περιόδους και όχι στο 1821, προφανώς παρακινούμενη από την αγωνία που της προκαλούν γεγονότα της εποχής της. Όμως η Δέλτα, ως συγγραφέας με ευαισθησία που αναζητά και εν τέλει θέτει τις βάσεις για το ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα για παιδιά έχει ολοκληρωμένη εικόνα για το πώς θα μπορούσε να γραφτεί μια ιστορική αφήγηση για το 1821: «Θέλω να γράφω για τα Ελληνόπουλα διασκεδαστικά αναγνωστικά βιβλία, ανακατώνοντας όσο περισσότερο ιστορικά γεγονότα μπορώ, με τρόπο ώστε, χωρίς να μελετά, το παιδί να μαζεύει γνώσεις, να γνωρίζει τον Διάκο ή τον Μπότσαρη ή τον Κολοκοτρώνη ή τον Τζαβέλλα, όχι σαν σκυθρωπούς οπλαρχηγούς που βλέπει στις ελεεινές ζωγραφιές των σχολικών βιβλίων όπου μαθαίνει ξηρά-ξηρά τα ονόματα των μαχών και τις χρονολογίες, αλλά σαν ανθρώπους που ζούσαν και γελούσαν και έτρωγαν και πονούσαν και αγαπούσαν και χόρευαν και πέθαιναν σαν λιοντάρια, και είχαν και τις αδυναμίες τους, πλάι στους ηρωισμούς τους» (Δέλτα 1997: 109)⁴.

Ο Μιχαήλ Μητσάκης (1868-1916) δεν έγραφε για παιδιά. Όμως το εμβληματικό διήγημα του για τη μάχη στο Μανιάκι, τιτλοφορούμενο «Το φίλημα», ήταν το αντιπροσωπευτικό για το συγγραφέα διήγημα σε μια ιδιαίτερα επιμελημένη συλλογή για παιδιά έργων Ελλήνων διηγηματογράφων, η οποία κυκλοφόρησε στο τέλος της δεκαετίας του '50 υπό την ευθύνη των Άλκη Τροπαιάτη και Δημήτρη Γιάκου. Ο Μητσάκης δεν γοητεύεται από το κλέος των ηρώων του '21, αυτό που τον συγκλονίζει είναι η ήττα στο Μανιάκι του Παπαφλέσσα αλλά και η κατά κάποιον τρόπο νίκη του –δια του θανάτου του– στον Αιγύπτιο στρατηγό Ιμπραήμ· έτσι που αυτός αποτίει ως φόρο τιμής στον στημένο νεκρό Παπαφλέσσα το φίλημα. Αν και η βασική ιδέα του διηγήματος βρίσκεται στην αντίληψη του σεβασμού που ενέπνεαν οι ήρωες, ακόμη και νεκροί:

«ΕΙΣ ΤΟ ΜΑΝΙΑΚΙ, επί τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου, ἐκ τῶν τριακοσίων μαχητῶν, δὲν ἀπέμεινεν οὔτε ἓνας ζωντανός»,

όμως και από την αντίπαλη πλευρά, ο Ιμπραήμ, παρουσιάζεται και αυτός μεγαλειώδης, κυρίως για την ανωτερότητα και τον σεβασμό που απευθύνει προς τον εχθρό του. Μπορούμε να επισημάνουμε ότι στο διήγημα υπάρχουν σε προδρομική μορφή τα στοιχεία σύγχρονων ιστορικών αφηγήσεων που προσπαθούν να αποδώσουν και στην πλευρά των Οθωμανών τα δικά τους προτερήματα.

Ο Τάκης Λάμπας (1904-1995) είναι ο κατ' εξοχήν συγγραφέας που μέσα από βιογραφίες για παιδιά έδωσε μια πλήρη μορφή των ηρώων του '21 και της Ελληνικής Επανάστασης. Βραβευμένος με το Βραβείο Ουράνη (1981) για το σύνολο των ιστορικών βιογραφιών του, έγραψε τουλάχιστον 35 για παιδιά και εφήβους και επαληθεύει τη ρήση του Χάρη Σακελλαρίου ότι: «ο βιογράφος πότε μπαίνει στο χώρο του ιστορικού και πότε του μυθιστοριογράφου. Και δίχως να τους αντικαθιστά, προσπαθεί να πετύχει μια δική του σύνθεση, έστω κι αν αυτή θεωρείται 'μη λογοτεχνική μορφή' συγγραφής που δεν μπορεί να καταταχτεί σε κανένα από τα

---

⁴ Από το γράμμα που απέστειλε στο Γιάννη Βλαχογιάννη, 22-3-1909.

γνωστά λογοτεχνικά είδη» (1996: 223). Ο Βασίλης Αναγνωστόπουλος μάλιστα τονίζει τη συμβολή του Λάππα στην απεικόνιση των ηρώων του '21: «[...] ίσως είναι ο μόνος συγγραφέας που ζωντάνευσε τόσες γνωστές και άγνωστες μορφές του Αγώνα μέσα στις τρεις δεκάδες περίπου ιστορικά μυθιστορήματα και βιογραφίες αγωνιστών» (Αναγνωστόπουλος 1996: 122). Ο Λάππας, αν και έχει έναν τόνο δοξαστικό όταν παρουσιάζει τους πραγματικούς χαρακτήρες, όμως μπορεί να αφήσει να διεισδύσουν πλάι στον ηρωισμό των προσώπων και στοιχεία της ψυχολογίας τους που δείχνουν την ανθρώπινη ευθραυστότητα, ενώ και τα μελανά σημεία της Ιστορίας τολμά να θίξει (π.χ. ο Νικηταράς ο Τουρκοφάγος που, μετά τη μεγάλη του προσφορά στον Αγώνα, αδικήθηκε με φυλάκιση, είδε την κόρη του να τρελαίνεται και ο ίδιος τυφλώθηκε⁵).

Η μεγάλη ώθηση στη συγγραφή μυθιστορημάτων ιστορικών, πολλά εκ των οποίων ήταν για την Επανάσταση του 1821, δόθηκε από τη Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά (Γ.Λ.Σ.), όπως ήδη προείπαμε. Η Γ.Λ.Σ. ιδρύθηκε το 1955 και άρχισε να προκηρύσσει διαγωνισμούς συγγραφής παιδικών βιβλίων το 1958 αλλά η μεγάλη στροφή στη συγγραφή βιβλίων εμπνευσμένων από την ελληνική Ιστορία έγινε μόνο το 1965. Προτεραιότητα των διαγωνισμών που προκηρύσσονται από τη Γ.Λ.Σ. είναι η ελληνικότητα του παιδικού βιβλίου (Καλλέργης 1995: 107) και έτσι κυρίως δίνεται η έμφαση στις αφηγήσεις με ιστορικό περιεχόμενο. Μάλιστα είναι αξιοσημείωτο ότι το δεύτερο βραβείο σε αυτό τον πρώτο διαγωνισμό πήγε σε βιβλίο που αφορούσε το 1821 και ειδικά την παιδική ζωή του Θόδωρου Κολοκοτρώνη · πρόκειται για το *Λιονταρόπουλο* της Καλλιόπης Σφαέλλου (Ράπτης 2012: 4). Άλλωστε και στον δεύτερο διαγωνισμό, από τα 16 ιστορικά μυθιστορήματα που υποβλήθηκαν, τα 5 αφορούσαν το 1821. Ανάμεσα στους συγγραφείς που βραβεύθηκαν για τα ιστορικά μυθιστορήματά τους από τη Γ.Λ.Σ. πολλοί ξεχώρισαν για το πώς απεικόνισαν την Επανάσταση του 1821 ή και τα προεπαναστατικά χρόνια, όπως οι Τάκης Λάππας, Αγγελική Νικολοπούλου, Παναγιώτης Πανταζής, Γαλάτεια Σαράντη, Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, Φράνση Σταθάτου, Νίτσα Τζώρτζογλου, κ.ά. Πάντως στο διάστημα 1990-2010, που εξετάζει η Δήμητρα Τσιώρη, μολονότι το ιστορικό μυθιστόρημα εξακολουθεί να έχει προτεραιότητα στις βραβεύσεις της Γ.Λ.Σ., όμως πλέον οι θεματικές αφορούν πολύ λιγότερο το 1821 και προσανατολίζονται σε άλλες περιόδους της ελληνικής Ιστορίας (Τσιώρη 2014: 94).

Το 1821 εξακολουθεί να τροφοδοτεί τους συγγραφείς βιβλίων για παιδιά στο τέλος του 20^{ου} αιώνα και βέβαια και στον 21^ο, μόνο που πλέον μπαίνουν καινούργιες οπτικές. Έτσι, στο βραβευμένο με Κρατικό Βραβείο Παιδικού Βιβλίου (1992), *Το κόκκινο της Ανατολής* της Άννας Γκέρτσου-Σαρρή, η υπόθεση εκτυλίσσεται στα προεπαναστατικά χρόνια, στα Αμπελάκια, και αφορά τον συνεταιρισμό που είχαν δημιουργήσει οι κάτοικοι για το εμπόριο με την Ευρώπη των βαμμένων με κόκκινο νημάτων⁶. Με τον γοητευτικό τρόπο που περιγράφει η συγγραφέας την προηγμένη κοινότητα των Αμπελακίων και τους χαρακτήρες που εμπλέκονται στην πλοκή καταλαβαίνει ο αναγνώστης/τρια πως μέσα από την επαφή με το ευρωπαϊκό περιβάλλον, τις εμπορικές επαφές και την επινοητικότητα των ντόπιων προετοιμάστηκε το έδαφος για να ευδοκιμήσουν δύο δεκαετίες αργότερα οι επαναστατικές ιδέες.

⁵ Από το «Ο Τουρκοφάγος», στο *Αθάνατο Εικοσιένα*, Αθήναι: Εκδόσεις Μ.Πεγλιβανίδη & Σία.

⁶ Και για περισσότερα στην κριτική της Ελένης Χωρεάνθη για *Το κόκκινο της Ανατολής*, στο περιοδικό *Διάστιχο*, 2017.

Στα προεπαναστατικά χρόνια, αλλά δίνοντας και τη χροιά ενός εν είδει αστυνομικού μυθιστορήματος εκτυλίσσεται και το βιβλίο των Παντελή Σταματελόπουλου και Μαρίας Ηλιοπούλου *Ο κλέφτης του θησαυρού του Αλή Πασά*⁷. Οι Κούγκουλος και Κωτόπουλος, μάλιστα, το οριοθετούν στις «αφηγήσεις με μνήμες από την οθωμανική περίοδο σε τοπικό επίπεδο [...] τονίζεται ένας συγκεκριμένος τόπος: τα οθωμανικά Γιάννινα του Αλή Πασά» (2014: 208). Μέσα από τον έρωτα των δύο νέων που συναντήθηκαν στην αυλή του Αλή Πασά αναδύονται και οι ιδέες που αφορούν το ξεκίνημα της επανάστασης, οι ιδέες για ελευθερία, δικαιοσύνη και ευημερία για όλους.

Η Μαρμαρένια κόρη κλαίει του Δημήτρη Σκανδάλη, που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1984 και με βράβευση από τη Γ.Λ.Σ., φλερτάρει κατά κάποιον τρόπο και με το βιβλίο γνώσεων, καθώς περιέχει πολλές πληροφορίες σχετικά με την αρπαγή των μαρμάρων του Παρθενώνα από το Λόρδο Έλγιν. Είναι φυσικό σε λογοτεχνικά βιβλία που παράγονται πλέον να δίδεται μεγάλη σημασία στην ακριβή απόδοση ιστορικών πληροφοριών προς τον αναγνώστη και αυτό κάνει και ο Σκανδάλης. Γι' αυτό παράλληλα με την κατασκευή των πλασματικών χαρακτήρων, όπως του πρωταγωνιστή, του Στάμου, παρουσιάζεται πού και πού υλικό από γκραβούρες της εποχής, ενώ πολλά στοιχεία αντλούνται από χρονολογημένες επιστολές (π.χ. του Έλγιν προς τον Καλούτση ώστε να βρεθούν όλες οι κασέλες από το βυθισμένο καράβι Μέντωρ) ή δίνονται βιογραφικές πληροφορίες για υπαρκτά πρόσωπα όπως για τον περιηγητή στην Ελλάδα Φράγκο Φοβέλ. Θα υποστήριζα μάλιστα ότι η υπόθεση του βιβλίου είναι χαλαρή, καθώς όλο το βάρος δίνεται στην αληθινή ιστορία της αρπαγής των αγαλμάτων και στις πολλές επί μέρους πραγματικές ιστορικές πληροφορίες.

Στη διετία 2020-2021, δεδομένου ότι βρισκόμαστε στη φάση προετοιμασίας για τον επετειακό εορτασμό των 200 χρόνων από την Επανάσταση του '21, παράχθηκαν αναλογικά πολλά σχετικά βιβλία. Αν και δεν θα ασχοληθώ με τα βιβλία γνώσεων, όμως δεν μπορώ να μην μνημονεύσω τις δύο εκδόσεις: της Σοφίας Ζαραμπούκα, *Επανάσταση 1821* (Πατάκης, 2020) και της Μαρίζας Ντεκάστρο, *24 εικόνες για την Επανάσταση του 1821. Μακρυγιάννης & Ζωγράφος Ένας αγωνιστής και ένας καλλιτέχνης* (Καπόν, 2020)⁸. Το πρώτο αποτελεί μια εικονογραφημένη επιτομή των σημαντικότερων γεγονότων και μορφών της Ελληνικής Επανάστασης, με την ιδιομορφία να εντοπίζονται οι σπουδαιότερες μάχες τοπικά, ανά περιοχή, ενώ το δεύτερο αποτελεί μια σχολαστική και πολύ ενδιαφέρουσα σπουδή πάνω στις «ζωγραφιές» του Παναγιώτη Ζωγράφου, του ζωγράφου του Μακρυγιάννη, και μέσα από την επισήμανση εικονογραφικών λεπτομερειών τους δίνεται ένα πανόραμα του κοινωνικού, οικονομικού, στρατιωτικού, πολιτικού, πολιτισμικού περιβάλλοντος μέσα από το οποίο αναδύθηκε η Ελληνική Επανάσταση.

⁷ Περιλήφθηκε στη βραχεία λίστα για το Κρατικό Βραβείο Εφηβικού Βιβλίου 2012.

⁸ Ένα σημείο σύγκλισης των δύο βιβλίων (πέρα από τη συμβατική οριοθέτησή τους στα βιβλία γνώσεων) ανιχνεύεται στη μεταξύ τους εικονογραφική σχέση: αν το βιβλίο της Ντεκάστρο ευθέως αξιοποιεί στο έπακρο κάθε εικονογραφικό στοιχείο από τις ζωγραφιές του Π.Ζωγράφου, η Ζαραμπούκα έχει αφομοιώσει στην εικονογραφική τεχνοτροπία της το ύφος του. Αυτό γίνεται εμφανέστερο στην απεικόνιση των μαχών και, εν γένει, όταν υπάρχει συσσώρευση προσώπων, και το επεκτείνει σε πολλές και διαφορετικές εικονογραφήσεις της και άλλων βιβλίων της, π.χ. στο *Αλέξανδρος ο Μέγας*, 1993 (Δες και M.Kanatsouli: “La Grèce antique dans les livres grecs pour enfants: trois livres, trois points de vue différents”, σσ. 151-2).

Το βιβλίο της Μαρίας Σκιαδαρέση *Σαν άνεμος Λόρδος Μπάιρον* αποτελεί μια μορφή βιογραφίας που μέσα από την πρωτοπρόσωπη αφήγηση του βαλέ/υπηρέτη του περιγράφεται η ζωή και η προσωπικότητα του σημαντικού αυτού φιλέλληνα και ποιητή. Αν και το βιβλίο βαραίνει ιδιαίτερα από το πληροφοριακό υλικό που συνίσταται σε υποσημειώσεις μετά το πέρας των δύο κεφαλαίων του, υποσελίδιες λεξιλογικές ερμηνείες, σύντομη βιογραφία του Λόρδου Μπάιρον και βιβλιογραφία, όμως πίσω από την αφήγηση ανακαλύπτουμε και τη λογοτεχνία: π.χ. σε περιστατικά που περιγράφουν την αγάπη και φροντίδα του ποιητή προς το λυσσασμένο σκυλί του ή στην ψυχολογική του κατάσταση με τις διακυμάνσεις ενθουσιασμού και απογοήτευσης τόσο κατά τη ζωή του στην Αγγλία όσο και μετά τον ερχομό του στην Ελλάδα. Το βιβλίο ισορροπεί ανάμεσα στο να αποδώσει την προσωπικότητα ενός ποιητή, ενός ιδεολόγου φιλέλληνα και ενός ανθρώπου ευαίσθητου και κατά βάθος μοναχικού.

Τα πρόσωπα της Επανάστασης του 1821 των Βασιλικής Μαρκάκη και Ζήνωνα Ζαμπακίδη εντάσσεται στο είδος της συλλογικής βιογραφία⁹· θα το ονόμαζα εγκυκλοπαιδεια βιογραφιών, πολύ περισσότερο μιας και με τη συντομευμένη μορφή πληροφοριών θυμίζει λήμματα εγκυκλοπαιδεια. Παρόλα αυτά, όπως συχνά συμβαίνει στις σύγχρονες βιογραφίες, κυριαρχεί η αφηγηματική επιλογή να μιλά η βιογραφούμενη προσωπικότητα σε πρώτο πρόσωπο, έτσι που να αποκτά το όλο εγχείρημα μια χροιά λογοτεχνική. Ακολουθώντας το διεθνές πρότυπο γραφής βιογραφιών για μικρά παιδιά, με ευσύνοπτο τρόπο και χωρίς πολλές λεπτομέρειες δίνονται και στοιχεία της προσωπικότητας αλλά και η βασική συμβολή τους στο έργο που ανέλαβαν να επιτελέσουν. Προς διευκόλυνση των μικρών αναγνωστών, η παρουσίαση των προσώπων οργανώνεται σε 4 κεφάλαια με τους χαρακτηριστικούς τίτλους: Υποστηρικτές, Αγωνιστές, Πολιτικοί, Αντίπαλοι, και ακολουθούν Χρονολόγιο της Ελληνικής Επανάστασης, Γλωσσάρι και Βιβλιογραφία. Καθώς μάλιστα για κάθε βιογραφούμενο πρόσωπο δίνεται ως υπότιτλος και ο –κατά κάποιον τρόπο– χαρακτηρισμός του (π.χ. Κωνσταντίνος Κανάρης Ο μπουρλοτιέρης πρωθυπουργός ή Ομέρ Βρυώνης Ο διαλλακτικός Οθωμανός), από τη μια διευκολύνεται το παιδί να προσδιορίσει πιο συγκεκριμένα το βιογραφούμενο πρόσωπο, από την άλλη όμως καθοδηγείται κάπως επιφανειακά ως προς τον τρόπο που θα το αξιολογήσει. Πάντως το ότι υπάρχει αυτή η ευσύνοπτη εγκυκλοπαιδεια για τα πρόσωπα που συμμετείχαν στην Επανάσταση του '21 και μάλιστα «αφήνοντας να ακουστεί» και η φωνή των αντιπάλων Οθωμανών, ακόμη-ακόμη και των Ευρωπαίων φίλων και εχθρών όπως η φωνή του Μέτερνιχ, αλλά και των γυναικών-αγωνιστριών είναι ιδιαίτερα βοηθητικό, πολύ περισσότερο εφόσον το βιβλίο διαπνέεται από μια ήρεμη, ισορροπημένη και αποστασιοποιημένη συναισθηματικά αντίληψη των γεγονότων.

Τα επόμενα δύο βιβλία έχουν ως κοινό σημείο το ότι στο επίκεντρο της ιστορίας τους είναι μικρά παιδιά. Αυτά κινούν την πλοκή και οι παιδικοί λογοτεχνικοί χαρακτήρες δένουν τα γεγονότα μεταξύ τους. Στο *Έντεκα μέρες του Απρίλη 1826* της Λιλής

---

⁹ Σύμφωνα με την ταξινόμηση βιογραφιών που προτείνουν οι Beth Constantine και Cheryl Hartman (2018) υπάρχουν 6 περιπτώσεις βιογραφιών: οι εικονογραφημένες βιογραφίες που απευθύνονται σε πολύ μικρά παιδιά, οι απλουστευμένες βιογραφίες επίσης για μικρά παιδιά, οι πλήρεις βιογραφίες που παρουσιάζουν τον κύκλο ζωής του βιογραφούμενου προσώπου, η μερική βιογραφία που στοχεύει σε συγκεκριμένα σημαντικά γεγονότα, π.χ. την παιδική ηλικία του βιογραφούμενου, οι συλλογικές βιογραφίες και οι αυτοβιογραφίες.

Λαμπρέλλη, έρχεται στην επιφάνεια μια σχεδόν άγνωστη ιστορική πληροφορία σε σχέση με την πολιορκία του Μεσολογγίου –όπως άλλωστε αυτή κατατίθεται και στο επίμετρο– για τους Γελεκτσήδες: «μικρούς πολεμιστές που συμμετείχαν στον αγώνα με πολλούς τρόπους: κάνοντας πετροπόλεμο, φέρνοντας στην πόλη καθαρό νερό, μεταφέροντας μηνύματα, σκάβοντας λαγούμια [...] μαζεύοντας βόλια από τα τουφέκια των εχθρών...» (Λαμπρέλλη 2021: 101-113). Η πλοκή στήνεται πάνω στο πλασματικό πρόσωπο του μικρού Μάρκου που όμως μπαίνει σε μικρή ηλικία στον αγώνα καθώς βιώνει τη σκληρή καθημερινότητα των πολιορκημένων συνανθρώπων του στο Μεσολόγγι. Όμως μικρές λεπτομέρειες εικονογραφούν με συναίσθημα την πραγματικότητα, όπως όταν η πεινασμένη οικογένεια του Μάρκου αρνείται να φάει το ούτως ή άλλως καχεκτικό καναρίνι τους, καθώς πια δεν έχει απομείνει ίχνος ζώου να φαγωθεί από τον πολύπαθο πληθυσμό. Το βιβλίο προφανώς προβάλλει την ανάγκη για ελευθερία και περηφάνια των απλών, καθημερινών ανθρώπων, δίνει όμως κυρίως βάρος στην ωριμότητα και υπευθυνότητα των παιδιών που ενεπλάκησαν. Άλλωστε και η δημοτική ποίηση για το μικρό κλεφτόπουλο που «δεν παίζει, δε χορεύει, μόν’ τ’ άρματα συγύραγε» μας έχει εξοικειώσει με ανάλογες ιστορίες ηρωισμού μικρών παιδιών.

Η ίδια η Λαμπρέλλη παρουσιάζει εύλωτα τη σύνδεση της τότε πραγματικότητας με τη σημερινή, όταν αποφάσισε να γράψει το βιβλίο αυτό, επιβεβαιώνοντας για μια ακόμη φορά πόσο η αναψηλάφηση των ιστορικών γεγονότων –εν προκειμένω του 1821– μπορεί να σχετίζεται αποκλειστικά ή κυρίως με συνθήκες του παρόντος. Σε συνέντευξή της ομολογεί: «ήταν για μένα μεγάλη παρηγοριά η παρέα με τους ‘κλεισμένους’ του Μεσολογγίου. Τους ένιωθα φίλους, συγγενείς και γειτόνους της διπλανής πόρτας που όμως οι συνθήκες της ζωής τους ήταν αφάνταστα πιο σκληρές από τις δυσκολίες που ζούσαμε εμείς (θανατηφόρες επιδημίες σαν και μας αλλά και γκρεμισμένα σπίτια, καταγιγισμός από βόμβες κι αδέσποτες σφαίρες, έλλειψη τροφίμων και φαρμάκων, έλλειψη των πάντων). Έτσι κάθε στιγμή οι πολιορκημένοι ήρωες και ηρωίδες του Μεσολογγίου μου θύμιζαν την καλή μου τύχη να έχω μια στέγη πάνω απ’ το κεφάλι μου, πόσιμο νερό, καλή ποιότητα ησυχίας, τρόφιμα στο ντουλάπι και πάνω απ’ όλα τη συναρπαστική τους ιστορία» (Λάλου/Λαμπρέλλη 2021).

Η Αγγελική Δαρλάση στη σειρά οι Μεγάλοι...μικροί επιλέγει 5 πρόσωπα από τους *Αγωνιστές του 1821* για να τους σκιαγραφήσει στην παιδική τους ηλικία. Στην πολύ προσεκτική επιλογή των προσώπων αυτών θα προσπαθήσω να μαντέψω το κριτήριο της επιλογής της: έτσι, για τον Θωδωρή –αν και διαφαίνεται ήδη ο καθοριστικός ρόλος του Κολοκοτρώνη σε όλο τον Αγώνα καθώς και μετά την απελευθέρωση– αυτό που κυρίως επισημαίνεται είναι η τόλμη του καθώς, παρά την ηλικία του, τολμά για να χορτάσει την πείνα των μικρών του αδελφών να διακινδυνεύσει μπαίνοντας στην τουρκοκρατούμενη Τριπολιτσά. Όμως ξέρει πως κάποτε θα ξαναγυρίσει εκεί ... «αλλιώς». Για τη Λασκαρίνα (Μπουμπουλίνα) που γεννήθηκε στη φυλακή τονίζεται το κουράγιο, όταν μικρούλα πήρε μια βάρκα και ξανοίχτηκε στο πέλαγος, ενώ για την άλλη γυναίκα του Αγώνα, την Μαντώ (Μαυρογένους), επινοεί ένα λογοτεχνικό εύρημα –το μικρό κορίτσι που κρύβεται στην ντουλάπα– για να μπορεί να ακούει τα περήφανα σχέδια του πατέρα της για τον επερχόμενο ξεσηκωμό. Ο Γιώργης (Καραϊσκάκης) είναι το μούλικο, όπως τον αποκαλούσαν, χωρίς μητρική στοργική και τρυφερότητα, γι’ αυτό και παρουσιάζεται απύς και αθυρόστομος από μικρός. Τέλος, ο μικρός Κωνσταντής (Κανάρης) με την επιμονή του καταφέρνει να πείσει τους μεγάλους, και πρώτα απ’ όλα τη μάνα του, ότι πρέπει να μπαρκάρει γιατί και το μπορεί και το θέλει.

Οι πέντε ήρωες μιλούν για την παιδική τους ηλικία σε τρίτο πρόσωπο, κάνοντας σαφές στον αναγνώστη ότι παρακολουθεί μια λογοτεχνική αλλά αληθοφανή επινόηση. Κάθε μια ιστορία κλείνει με ένα δισέλιδο που περιγράφει χρονολογικά τις βασικές καμπές στη ζωή των προσώπων, ενώ η εικονογράφηση της Σοφίας Παπαδοπούλου αποδίδει με τρόπο διασκεδαστικό για τα παιδιά την παιδική ηλικία κάποιων άλλων παιδιών που συνηθίζουμε να τους γνωρίζουμε μόνο ως Μεγάλους...μεγάλους. Πάντως, η Δαρλάση σε συνέντευξή της συμπυκνώνει σε μια φράση το σκεπτικό της για το ποιος ήταν ο δικός της τρόπος στην επιλογή και παρουσίαση των ηρώων της. Στο ερώτημα «ποια προσωπικότητα έχουμε περισσότερο ανάγκη στην εποχή μας;» –πάλι επανέρχεται το παρόν σε σχέση με τη χρήση του παρελθόντος– απαντά: «Εκείνη που μπορεί να θέσει εκ νέου αξίες που τείνουμε να ξεχνάμε, εκείνη που μπορεί να μας εμπνεύσει με την ουσία και την αξία του έργου ή/και της προσφοράς της. Έχουμε ανάγκη από προσωπικότητες που μπορούν να μας εμπνεύσουν στην καθημερινότητά μας» (Λάλου/Δαρλάση 2021).

Επίλογος

Με αυτή τη διαδρομή σε παιδικά βιβλία που αναφέρονται στα γεγονότα του '21 και στις προσωπικότητες που είναι πίσω και μπρος από αυτά, αποκαλύπτεται μέσα από το προσωπικό ύφος του/της κάθε συγγραφέα ότι οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες των μυθοπλαστικών και ιστορικών προσώπων –κινούμενοι σε ένα φάσμα μεταξύ ανθρώπων και υπερανθρώπων- εμπύχωσαν και ζωντάνεψαν την Ιστορία. Το έκαναν με τους όρους και τα δεδομένα της εποχής τους, μέσα από τις δυσκολίες και τις ιδέες μιας άλλης εποχής, προσπαθώντας ταυτόχρονα να «συνομιλήσουν» με τις ιδέες των σημερινών παιδιών-αναγνωστών.

Βιβλιογραφία

Αγγελάκη, Ρόζη-Τριανταφυλλιά (2018). *Το Βυζάντιο στη λογοτεχνία για παιδιά: από το 1955 (χρονιά ίδρυσης της Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς) μέχρι σήμερα: συγκριτική και ιδεολογική προσέγγιση*. Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Επιστημών Προσχολικής Αγωγής & Εκπ/σης, Α.Π.Θ. Ανακτήθηκε 27/7/2021 από: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/42591?lang=el#page/1/mode/2up>

Αναγνωστόπουλος, Βασίλης (1996). *Τάσεις και εξελίξεις της Παιδικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Οι εκδόσεις των φίλων.

Ανδρεάδης, Γιάγκος (1989). *Τα παιδιά της Αντιγόνης: Μνήμη και Ιδεολογία στη Νεώτερη Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Γκέρτσου-Σαρρή, Άννα (1991). *Το κόκκινο της Ανατολής*. Αθήνα: Κέδρος. Επανεκδόση από τις εκδόσεις Πατάκη.

Constantine, B. & Hartman, C. (2018). “Choosing High Quality Children’s Literature/Biography”. *WikiBooks*. Ανακτήθηκε 9/1/2021: https://en.wikibooks.org/wiki/Choosing_High_Quality_Children%27s_Literature/Biography

Δαρλάση, Αγγελική (2020). *Οι Μεγάλοι...μικροί. Οι αγωνιστές του 1821*. Εικον. Σοφία Παπαδοπούλου. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Ζαραμπούκα, Σοφία (2020). *Επανάσταση 1821*. Αθήνα: Πατάκης.

Halbawachs, Maurice (1925/1994). *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Albin Michel.

Δέλτα, Π.Σ. (1997). *Αλληλογραφία*. Επιμέλεια Ξ. Λευκοπαρίδη. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας- Ι.Δ.Κολλάρου & Σίας Α.Ε.

Καλλέργης, Ηρακλής Ε. (1995). *Προσεγγίσεις στην Παιδική Λογοτεχνία*. Αθήνα: Καστανιώτης.

Kanatsouli, Meni (2002). “La Grèce antique dans les livres grecs pour enfants: trois livres, trois points de vue différents”. Στο Foucault, Jean (ed.) *Imaginaire du Jeune Méditerranéen*. Paris: L’ Harmattan, Université Paris 13 et Institut Charles Perrault, pp. 149-163.

Κούγκουλος, Θανάσης Β. & Κωτόπουλος, Τριαντάφυλλος Η. (2014). «Η εικόνα του Τούρκου στην ελληνική παιδική/εφηβική λογοτεχνία: πρώτες εκτιμήσεις». Στο: Παπαδόπουλος, Σίμος (επιμ.). *Η σύνοδος των τεχνών στο σημερινό σχολείο*. Αλεξανδρούπολη: Πρόγραμμα Θαλής «Το θέατρο ως μορφοπαιδευτικό αγαθό και καλλιτεχνική έκφραση στην εκπαίδευση και την κοινωνία», Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών & Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Λάππας, Τάκης (χ.χ.). *Αθάνατο Εικοσιένα*. Αθήνα: Εκδόσεις Μ.Πεχλιβανίδη και Σία.

Λάλου, Αγγελική (2021). «Λιλή Λαμπρέλλη – Έντεκα μέρες του Απρίλη 1826. Μιλήσαμε με τη συγγραφέα με αφορμή την κυκλοφορία του βιβλίου από τις εκδόσεις Πατάκη». *Childit.gr* (20/4/2021). Ανακτήθηκε 16/8/21 από: <https://childit.gr/%CE%BB%CE%AF%CE%BB%CE%B7-%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CF%80%CF%81%CE%AD%CE%BB%CE%BB%CE%B7-%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5%CE%BA%CE%B1-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%B5%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CF%80/>

Λάλου, Αγγελική (2021). «Οι Αγωνιστές του 1821 συνέντευξη με τη συγγραφέα Αγγελική Δαρλάση με αφορμή την κυκλοφορία του βιβλίου από τις εκδόσεις Μεταίχμιο». *My 1821* (11/6/2021). Ανακτήθηκε από: <https://www.my1821.gr/faces/101-oi-agonistes-tou-1821-syentefksi-me-ti-syggrafea-aggeliki-darlasi>

Λαμπρέλλη, Λιλή (2021). *Έντεκα μέρες του Απρίλη 1826*. Αθήνα: Πατάκης.

Μαζάουερ, Μαρκ (2021). «Σκέψεις πάνω στο 1821», *Καθημερινή* 6/3/2021. <https://www.kathimerini.gr/culture/561286180/skepseis-pano-sto-1821-me-ton-mark-mazaoyer/?fbclid=IwAR11582MVRQNi1LRX-zuqQ9NBg2s4zzaRZksQ7DKRRDd7xfsVv3kaFjHEA>

Μαρκάκη, Βασιλική & Ζαμπακίδης Ζήνωνας (2020). *Τα πρόσωπα της Επανάστασης του 1821*. Αθήνα: Ψυχογιός.

Ντεκάστρο, Μαρίζα (2020). *24 εικόνες για την Επανάσταση του 1821. Μακρυγιάννης & Ζωγράφος. Ένας αγωνιστής και ένας καλλιτέχνης*. Αθήνα: Καπόν.

Ράπτης, Παναγιώτης Γ. (2012). «Η Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά και η συμβολή της στο ελληνικό παιδικό ιστορικό μυθιστόρημα». Στο: *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 6ο Πανελλήνιο Συνέδριο, 5-7 Οκτωβρίου 2012*, σσ. 1-8. Ανακτήθηκε 29/7/2021 από: <https://docplayer.gr/5328780-I-gynaikeia-logotehnik-i-syntrofia-kai-i-symvoli-tis-sto-elliniko-paidiko-istoriko-mythistorima.html>

Reese, Ashley N. (2021). “A New Species of Girl: The Female Bildungsroman in Jacqueline Kelly’s *The Evolution of Calpurnia Tate*”. *Children’s Literature Association Quarterly* 46, 1: 24-40.

Robinson, Alan (2011). *Narrating the Past: Historiography, Memory and the Contemporary Novel*. Palgrave Macmillan.

Σακελλαρίου, Χάρης (1996). *Ιστορία της Παιδικής Λογοτεχνίας. Ελληνική και Παγκόσμια*. Αθήνα: Δανά.

Σκανδάλης, Χρήστος (1994). *Η Μαρμαρένια κόρη κλαίει*. Αθήνα: Κέδρος (Πρώτη έκδοση 1984, Ιωάννινα).

Σκιαδαρέση, Μαρία (2021). *Σαν άνεμος Λόρδος Μπάιρον*. Αθήνα: Πατάκης.

Σταματελόπουλος, Παντελής & Ηλιοπούλου, Μαρία (2010). *Ο κλέφτης του θησαυρού του Αλή Πασά*. Αθήνα: Κέδρος.

Τροπαιάτης, Άλκης & Γιάκος, Δημήτρης (επιμέλεια) (χ.χ.). *Τα αγαπημένα μου διηγήματα*. Τόμος 2. Αθήνα: Εκδόσεις Μ. Πεχλιβανίδη & Σία.

Τσιώρη, Δήμητρα (2014). «Τα βραβεία της Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς κατά την περίοδο 1990-2010», *Επιστημονική Επετηρίδα - Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών*, (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων) 7: 83-121. Ανακτήθηκε 29/7/21 από: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/jret/article/view/856/875>

Χωρεάνθη, Ελένη (2017). «Άννα Γκέρτσου-Σαρρή *Το κόκκινο της Ανατολής*», *Διάστιχο* 11 Ιουλίου 2017. Ανακτήθηκε 29/7/2021 από: <https://diastixo.gr/kritikes/efivika/7432-kokkino-anatolis>